

PUL MASSASI VA PUL AGREGATLARI

*Ilmiy rahbar: Samarqand iqtisodiyot va
servis instituti Bank ishi kafedrasi assistenti*

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 2-kurs talabasi

Nurmuratov Javohirjon Nuriddin o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqola pul massasi va pul agregatlarining iqtisodiy nazariya va amaliyotdagi o'rnini keng yoritadi. Pul massasining ta'rifi, ahamiyati, Fisher tenglamasi va monetaristlar nazariyasi; pul agregatlari (M0, M1, M2, M3 va M4) ning tasnifi, komponentlari, likvidlik darajalari va farqlari batafsil ko'rib chiqilgan. Pul massasini nazorat qilish mexanizmlari (ochiq bozor operatsiyalari, rezerv talablari, foiz stavkalari va pul multiplikatori), shuningdek, O'zbekiston Respublikasidagi pul-kredit siyosati, agregatlar dinamikasi va inflyatsiya bilan bog'liqligi tahlil etilgan. Xalqaro tajriba (AQSh, Yevrozone) va iqtisodiy siyosatdagi roli misollar bilan ta'kidlangan. Maqola iqtisodiyot talabalari, moliyaviy mutaxassislar va pul-kredit siyosati bilan shug'ullanuvchilar uchun qimmatli ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zla: Pul massasi, pul agregatlari, M0, M1, M2, M3, baza puli, tor pul massasi, keng pul massasi, pul multiplikatori, inflyatsiya, monetarizm, pul-kredit siyosati, markaziy bank, Fisher tenglamasi, ochiq bozor operatsiyalari, rezerv talablari, O'zbekiston Markaziy Banki, likvidlik.

Abstract: This article provides a comprehensive overview of the role of money supply and monetary aggregates in economic theory and practice. The definition, significance of money supply, Fisher equation and monetarist theory; classification, components, liquidity levels and differences of monetary aggregates (M0, M1, M2, M3 and M4) are considered in detail. The mechanisms of money supply control (open market operations, reserve requirements, interest rates and money multiplier), as well as the relationship between monetary policy in the Republic of Uzbekistan, aggregate dynamics and inflation are analyzed. International experience (USA, Eurozone) and its role in economic policy are highlighted with examples. The article serves as a valuable source of information for students of economics, financial specialists and those involved in monetary policy.

Keywords: Money supply, monetary aggregates, M0, M1, M2, M3, base money, narrow money supply, broad money supply, money multiplier, inflation, monetarism, monetary policy, central bank, Fisher equation, open market operations, reserve requirements, Central Bank of Uzbekistan, liquidity.

Аннотация: В данной статье представлен всесторонний обзор роли денежной массы и денежных агрегатов в экономической теории и практике. Подробно рассмотрены определение, значение денежной массы, уравнение Фишера и монетаристская теория; классификация, компоненты, уровни ликвидности и различия денежных агрегатов (M0, M1, M2, M3 и M4). Проанализированы механизмы регулирования денежной массы (операции на открытом рынке, резервные требования, процентные ставки и денежный мультипликатор), а также взаимосвязь между денежно-кредитной политикой в Республике Узбекистан, динамикой агрегатов и инфляцией. На примерах освещен международный опыт (США, еврозона) и его роль в экономической политике. Статья служит ценным источником информации для студентов-экономистов, финансовых специалистов и лиц, занимающихся денежно-кредитной политикой.

Ключевые слова: Денежная масса, денежные агрегаты, M0, M1, M2, M3, базовая денежная масса, узкая денежная масса, широкая денежная масса, денежный мультипликатор, инфляция, монетаризм, денежно-кредитная политика, центральный банк, уравнение Фишера, операции на открытом рынке, резервные требования, Центральный банк Узбекистана, ликвидность.

Kirish

Pul massasi iqtisodiyotning muhim ko'rsatkichi bo'lib, jamiyatdagi mavjud pul miqdorini aks ettiradi. U inflyatsiya, foiz stavkalari, iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikka ta'sir qiladi. Pul agregatlari esa pul massasini turli darajadagi likvidlik bo'yicha tasniflaydigan ko'rsatkichlardir. Ushbu maqola pul massasi va agregatlarining ta'rifi, tasnifi, o'lchov usullari, iqtisodiy roli, nazorat mexanizmlari va O'zbekiston Respublikasidagi holatni keng yoritadi. Ma'lumotlar iqtisodiy nazariya va markaziy banklar amaliyotiga asoslangan bo'lib, xalqaro va milliy adabiyotlardan foydalanilgan.

Pul massasi ta'rifi va ahamiyati

Pul massasi – iqtisodiyotdagi jismoniy va hisobdagi pullar yig'indisi bo'lib, u tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talabni belgilaydi. Klassik ta'rif bo'yicha pul massasi (M) $MV = PT$ tenglamasi (Fisher tenglamasi) orqali bog'lanadi, bu yerda M – pul massasi, V – pul aylanish tezligi, P – narxlar darajasi, T – tranzaktsiyalar hajmi. Monetaristlar (Friedman) fikricha, pul massasining o'sishi inflyatsiyaga olib keladi.

Pul massasining ahamiyati:

Inflyatsiya nazorati: Ortiqcha pul massasi giperinflyatsiyaga sabab bo'ladi (masalan, 1920-yillardagi Germaniya).

Iqtisodiy o'sish: Kam pul massasi resessiyaga, ortiqchasi – inflyatsiyaga olib keladi.

Moliyaviy barqarorlik: Pul massasini boshqarish orqali markaziy banklar iqtisodiyotni barqarorlashtiradi.

O'lchov usullari: Pul massasi agregatlar orqali o'lchanadi, ular likvidlik darajasiga qarab tasniflanadi. Xalqaro standartlar bo'yicha (IMF, 2022) agregatlar M0 dan M4 gacha bo'ladi.

Pul agregatlari tasnifi va komponentlari

Pul agregatlari pul massasini likvidlik bo'yicha guruhlaydi. Eng tor agregatdan eng kengigacha:

M0 (Baza puli)

M0 – eng likvid pul shakllari: naqd pul va markaziy bankdagi rezervlar. Komponentlari:

Naqd pul (banknotlar va tangalar).

Kommertsiya banklarining markaziy bankdagi hisoblari (majburiy rezervlar). M0 markaziy bank tomonidan to'g'ridan-to'g'ri nazorat qilinadi. Formula: $M0 = \text{Naqd pul} + \text{Rezervlar}$. Ahamiyati: Pul multiplikatori orqali kengroq agregatlarni hosil qiladi.

M1 (Tor pul massasi)

$M1 = M0 + \text{Depozitlar (joriy hisoblar)}$. Komponentlari:

M0.

Joriy hisoblar va chek hisoblari (talab bo'yicha depozitlar). M1 to'lov vositasi sifatida ishlatiladi, likvidligi yuqori. O'zbekistonda M1 milliy valyutadagi joriy hisoblarni o'z ichiga oladi.

M2 (Keng pul massasi)

$M2 = M1 + \text{Vaqtli depozitlar va boshqa likvid aktivlar}$. Komponentlari:

M1.

Vaqtli depozitlar (muddatli).

Kichik nominalli obligatsiyalar va pul bozori fondlari. M2 saqlash va to'lov funktsiyalarini birlashtiradi. AQShda M2 Federal Rezerv tomonidan e'lon qilinadi. O'zbekistonda M2 xorijiy valyutadagi depozitlarni ham qamrab oladi.

M3 va M4 (Eng keng agregatlar)

$M3 = M2 + \text{Katta depozitlar va institutsional pul fondlari}$. Komponentlari:

M2.

Katta muddatli depozitlar.

Repurchase agreements (repo). $M4 = M3 + \text{Davlat obligatsiyalari va boshqa uzoq muddatli aktivlar (ba'zi mamlakatlarda ishlatiladi)}$. M3 iqtisodiyotdagi umumiy likvidlikni ko'rsatadi. O'zbekistonda M3 xorijiy valyuta va qimmatli qog'ozlarni o'z ichiga oladi.

Farqlar: M0 – markaziy bank puli, M1 – to'lov vositasi, M2 – saqlash, M3 – investitsiya.

Pul massasini nazorat qilish mexanizmlari

Markaziy banklar pul massasini ochiq bozor operatsiyalari, rezerv talablari va foiz stavkalari orqali nazorat qiladi:

Ochiq bozor operatsiyalari: Qimmatli qog'ozlarni sotib olish/sotish (quantitative easing).

Rezerv talablari: Banklarning majburiy rezerv stavkasi (masalan, O'zbekiston MB da 4-8%).

Foiz stavkalari: Refinansirovka stavkasi orqali.

Pul multiplikatori: $m = 1 / rr$, bu yerda rr – rezerv stavkasi. U $M0$ dan $M1/M2$ ni hosil qiladi.

O'zbekiston Respublikasidagi holat

O'zbekistonda pul massasi O'zbekiston Markaziy Banki tomonidan $M0$, $M1$, $M2$ va $M3$ agregatlari bo'yicha e'lon qilinadi. 2024-yilda $M2$ o'sishi 15% ni tashkil etdi, inflyatsiya nazorati uchun. Valyuta liberallasuvi (2017) agregatlarga xorijiy valyutani qo'shdi (O'zbekiston MB, 2023, 50-bet). Muammolar: Inflyatsiya (10-15%), pul massasining tez o'sishi.

Xalqaro taqqos: AQShda $M2$ trillion dollarlarda, Yevrozonada ECB $M3$ ni nazorat qiladi.

Pul massasi va iqtisodiy siyosat

Pul massasi iqtisodiy siyosatning asosiy vositasi. Monetarizm pul massasini doimiy o'stirish taklif etiladi. Keynschilikda esa talabni rag'batlantirish uchun COVID-19 pandemiyasida ko'plab mamlakatlar pul massasini oshirdi (quantitative easing), natijada inflyatsiya ko'tarildi.

Xulosa

Pul massasi va agregatlari iqtisodiyotni boshqarishning kaliti hisoblanadi. Ularning to'g'ri o'lchanishi va nazorati inflyatsiya, o'sish va barqarorlikni ta'minlaydi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda xorijiy valyuta va raqamli pullarning ta'siri kuchaymoqda. Kelajakda kriptovalyutalar agregatlarni o'zgartirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Keynes J.M. Umumiy bandlik, foiz va pul nazariyasi. 1936 (78-200-betlar).
2. Friedman M. Monetarizm va inflyatsiya. 1963 (45-60-betlar).
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. Pul-kredit siyosati hisoboti. 2023 (15-50-betlar).
4. IMF. Monetary and Financial Statistics Manual. 2022 (22-50-betlar).
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. 2019 (112-130-betlar).
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. Yillik hisobot. 2024 (10-25-betlar).
7. Federal Reserve System. Monetary Aggregates Report. 2023 (30-bet).
8. European Central Bank. Monetary Policy Statistics. 2022 (35-40-betlar).